

POMENSKE LASTNOSTI UPRAVNO-POLITIČNE IN VOJAŠKE TERMINOLOGIJE V VODNIKOVIH *LUBLANSKIH NOVICAH* (1797)¹

Mineva natanko dvesto let, odkar je Valentin Vodnik v prvem slovenskem (političnem) časniku *Lublanske novice* (1797–1800) načrtno ustvarjal upravno-politično in vojaško terminologijo in s tem temelje njunega strokovnega jezika. Pričujoča razprava se omejuje na predstavitev pomenskih razmerij med posameznimi terminološkimi leksemi: enopomenskosti in večpomenskosti, homonimije ter sopomenskosti.

It has been exactly 200 years since Valentin Vodnik in the first Slovene (political) newspaper *Lublanske novice* (1797–1800) systematically created administrative-political and military terminologies and thus laid the basis for their respective technical languages. The present study is limited to presenting semantic relationships between individual terminological lexemes: monosemy and polysemy, homonymy and synonymy.

0.1 Konec 18. in v prvih desetletjih 19. stoletja je v poljudnoizobraževalnih delih slovenskih narodnih preroditeljev začela načrtno nastajati terminologija različnih strokovnih področij. V prvem slovenskem časniku *Lublanske novice*² (1797–1800) najdemo prvič v takem obsegu izpričano upravno-politično in vojaško terminologijo;³ Valentin Vodnik jo je oblikoval po načelih,⁴ ki jih tudi sodobni terminologi večinoma sprejemajo.

¹ Raziskovalni rezultati so povzeti po avtoričini magistrski nalogi Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije (Upravno-politična in vojaška terminologija, *Lublanske novice* 1797), obranjeni maja 1996 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, mentorica prof. dr. Martina Orožen.

² *Lublanske novice* od vsih krajev celiga sveta je Vodnik začel izdajati 4. januarja 1797. Natisnjene na 8–10 straneh so izhajale ob sredah in sobotah, od 30. junija 1798 do 27. decembra 1800 pa kot tednik. Prva dva letnika je Vodnik ustvaril sam, od spomladi 1799 dalje pa je Janez Dular (1799: 186–188) na podlagi jezikovne analize – jezikovna izčiščenost in ustaljenost je pričela pešati – ugotovil soavtorstvo Janeza Sušnika. Zunanja podoba LN je bila stereotipna, in sicer po vzoru časnika Wiener Zeitung, odkoder je Vodnik črpal tuje novice. Izvode je dobival po pošti; iz njih je izbiral zanimive novice, jih prevajal, krajšal, komentiral. V prvem letniku LN, ki obsega 103 številke, so na uvodnem mestu novice z Dunaja in posebej iz vladarske hiše, sledijo politični in vojni dogodki iz drugih evropskih držav (rubrike so oblikovane po t. i. teritorialnem vidiku (Vatovec 1961: 73), opremljene z naslovi: Danjsko ali Denemark; Nemško, Berlin; Špania, Madrit; Francoske dežele, Francosko; Združene holendarske dežele, Holland; Laške dežele, Laško, Majland, Benedke, Bologna, Terst, Rim; Moškovia, Moškovitarsko 'carska Rusija', Peterburg, Moskva; England, London, nato domači dogodki iz Ljubljane in okolice. Ko so šli marca 1797 preko našega ozemlja Francozi, je Vodnik novice iz razdelka Lublana zaradi izjemne aktualnosti in zanimivosti postavil na začetek časnika, zaradi obilja dogodkov v posameznih številkah celo na uvodno stran in na konec, izjemoma pa je kar celo številko posvetil vojaškemu dogajanju in objavi prevedenih francoskih oznanil. Vodnik je v prispevkih nihal tudi različne zanimivosti z vsega sveta (potresi, izumi, nenavadni vremenski pojavi ...), zadnji dve strani sta bili rezervirani za male oglase, razglase, oznanila, žitne cene, loterijo in poročila o umrlih.

³ Obravnavana upravna terminologija zajema izrazje z vseh delovnih področij uprave: državne, deželne in mestne uprave, pravosodne, davčne, šolske, cerkvene in vojaške uprave, politična pa zajema predvsem notranje- in zunanjepolitične zadeve. Ker se področji uprave in politike marsikje prekrivata, sem njuno terminologijo obravnavala skupaj. Vojaška terminologija je zamejena na ozko vojaško problematiko: z njo poimenujemo predmetnost in dejavnosti, povezane z vojaškim življenjem – vojaške

1 Predstavitev gradiva

Obsežno gradivo za jezikovno analizo obravnavane terminologije sem zajela iz vseh 103 številk prvega letnika Lublanskih novic (1797). Izpis je bil narejen s fotokopiranimi kartotečnimi listki (listkovna metoda) na podlagi fotografskih posnetkov s filma, ki ga hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, po načelu popolnega izpisa (registriran je vsak termin v vsakokratni rabi – v sobesedilu). Kartoteka, opremljena z gesli v izhodiščni obliki besede, kazalkami in vodilkami, vsebuje približno 15.000 kartotečnih listkov. Listke sem ločeno alfabetirala: najprej upravno-politično, nato vojaško terminologijo (upravna zajema tudi vojaško upravo). Terminološko gradivo sem razvrščala glede na vsakokratne potrebe analize: glede na izrazno podobo na enobesedne termine (netvorjenke in tvorjenke), večbesedne (terminološke besedne zveze) in terminologizirane opise; po besednovrstnosti na samostalniške, pridevniške besede in glagole (razvrstitev po uvrščevalnih pomenskih sestavinah); po izvoru (domači – prevzeti termini, citatni termini); glede na kriterij jezikovnega razvoja (historizmi, zastareli in starinski termini na ravni diahronega procesa, medsebojna konkurenca sopomenskih terminov na sinhroni ravni).

2 Pomenska analiza upravno-politične in vojaške terminologije

2.1 Izrazna podoba

Za osvetlitev pomenskih lastnosti terminov (eno-/večpomenskost, homonimija, sopomenskost) je najprej potrebno razmejiti eno- in večbesedne termine (terminološke besedne zveze).

2.1.1 Analiza Vodnikovega terminološkega gradiva je na izrazni ravnini pokazala težnjo po enobesednosti, ki obenem ustreza načelom kratkosti, jedrnatosti in preglednosti. Vodnik se je zavedal teh prednosti, saj se je trudil najti vsakemu stro-

---

enote in njene pripadnike, čine, vrste orožja, povelja in prisege (vojaška uprava ne sodi v njen okvir). – O razvoju slovenskega vojaškega jezika piše Tomo Korošec (1996: 211–232) kot o obdobjih vzponov in zastojev, npr. Obdobje pred Komelom – pred letom 1872, Komelovo obdobje od 1872 do 1919, Obdobje zastoja v Kraljevini Jugoslaviji. Pred letom 1872 omenja le natisnjen vojaški pravilnik s členu o kaznivih dejanjih in kaznih Vojskini sklepi za cesarsko kraljevo armado iz leta 1814, pri čemer Vodnikovega terminološkega deleža, objavljenega v Lublanskih novicah (1797–1800), žal ni upošteval.

⁴ Vodnik se je zavedal, da strokovni jezik predstavlja enega od podsistemov knjižnega jezika, strokovno izrazje pa njegovo konstitutivno prvino, kar je sam razložil takole: »*Sledna vmetnost ima svoje lastne besede; tudi ve imate svojo višho kuhinjske stvari prav imenovati, tedaj bodete narbol snale mojimu slabimu perzhetku popolnimoft naloshiti. Zhemu besede krafiti? Al ni sloven/ki jesik sadofti premoshen?*« (Vodnik 1799: 3). – Če primerjamo Vodnikova teoretična izhodišča s stališči Mateja Cigaleta, ki jih povzema v uvodu k Znanstveni terminologiji (1880), vidimo, da so si v marsičem podobna, le da jih je Cigale še nadgradil. Znan, ustaljen izraz ne kaže opuščati; če je potrebno poiskati novega, naj se upošteva načelo razvidnosti pomena. V znanstvenih besedilih so prevzeti termini pričakovani, toda raba je upravičena, če gre za prevzemanje iz korena, ki je v slovenščini znan ali če se nahaja v starejših pisanih virih. Prevzete termine je potrebno oblikovati po pravilih slovenskega jezika, upoštevajoč načelo primernosti, uporabnosti in doslednosti. Cigale se je pri delu skliceval na češke in slovaške terminologe: izogibati se je potrebno pretiranemu purizmu in nepotrebnemu klasicizmu. Sopomenskost terminov ni odraz bogatosti slovenskega strokovnega izrazja, a šele raba bo uzakonila ustreznjšo varianto. Slovenskemu jeziku tudi »očita« pomanjkanje samostalniških terminov.

kovnemu pojmu ustrezen enobesedni termin, ki je bil tudi ekonomičen in lažje zapomnjljiv. Gradivo kaže na številčno in po raznolikosti bogatejši fond upravno-političnih kot vojaških enobesednih terminov, čeprav je obseg obeh tipov strokovnih besedil približno enakovreden (širši delovni obseg uprave in politike, ustaljena raba mednarodnih terminov, znanih iz nemške upravne in politične terminologije – Vodnik je namreč veliko člankov priredil iz dunajskega časnika *Wiener Zeitung*). Znotraj enobesednih terminov prevladujejo samostalniki: z upravno-političnega področja jih je 86%, z vojaškega 67%, večina ostalih so glagoli, pridevniki kot deli terminoloških besednih zvez povzročajo njihovo stalnost, prislovov ni potrjenih. Izrazno so termini lahko (a) enobesedni: z upravno-političnega področja večinoma samostalniki, npr. *Zar*, *grafina*, *vajvodstvo*, *šhkofia*, *polizajminister*; z vojaškega prevzeti, npr. *aubiza*, *fregata*, *korveta*; (b) dvo- ali večbesedni z levim (izpeljava) ali desnim prilastkom, npr. *šodna*, *meštna*, *deshelna*, *dvorna*, *duhovna*, *poštavodajna*, *gruntna*, *rudna*, *pravdna* + *gošpofka*, *kralovanje po poštavah*, *poštave narejavzi*; jedro in določilo glagolskih terminoloških besednih zvez, npr. *toshiti*, *odstaviti*, *imenuvati*, *preiškovati*, *voliti*, *terjati* + *ministra*, *nameštnika*, *poslanika*, *general*, *leutenant*; (c) skrajšana varianta terminološke besedne zveze, t. i. kratka (enobesedna) oblika termina; predstavljam jo pri sintagmatski sopomenskosti terminov; (č) enobesedne krajšave, ki so redke, npr. *gr.* (graf), *batt.* (battalion), *F.M.L.* (Feldmar/halleutenant), saj se Vodniku razen pri pogosto ponavljajočih se situacijah (ekonomičnost) niso zdele utemeljene.

2.1.2 V okviru terminoloških besednih zvez je izkazan največji delež levoprilastkovnih, pri čemer konkretni primeri potrjujejo, da kakovostni pridevniki ne morejo tvoriti terminološke zveze; izvzeti so tudi svojilni pridevniki, ki nimajo vsaj potencialne možnosti za pretvorbo v množinski svojilni roditelj,⁵ npr. *zešarjova štrasha* – (od) cesarja, za cesarja. Vsi izpričani prvotni kakovostni pridevniki so prešli med vrstne – to so t. i. konverzni vrstni pridevniki, npr. *dolge* in *kratke rišanze*, *vik/hi vajvoda*, *narvik/hi švetvalez*, *pervi minister* 'predsednik vlade'. Najobičajnejša sestavina terminoloških levoprilastkovnih zvez so nekonverzni (prvotni) vrstni pridevniki, ki so nastali iz terminoloških samostalnikov, npr. *deshelna narędba*, *šodna oblašt*, *inspektorška komisija*, *pravdni minister*, *opravilna oblašt*. Višji odstotek desnoprilastkovnih zvez, kot je značilen za sodobno splošno in terminološko besedje, lahko kljub Vodnikovi puristični naravnosti pripišemo nemškemu vplivu. Še vedno so se Vodniku zapisali naslednji tipi (največkrat kalkiranih) zvez: *šklep od vladanja*, *Prefect zhes latin/ke šhole*, *perprava k'vojski*, *šoldati na (šuhim, morji)*, *perprava sa štręl*, *kojniki s'shelesnimi oklepi*, *pooblašteni sa/na mir* (nekatero zveze delujejo kot opisi).

⁵A. Vidovič Muha (1988a: 87–90) teoretična izhodišča preverja na konkretnem gradivu. Na trditev, da kakovostni pridevniki ne morejo tvoriti strokovne besedne zveze, odgovarja s spoznanjem, da le-ti izražajo relativnost vrednotenja, ocene, lastnosti, kar se da formalno dokazati, med drugim, z njihovo sposobnostjo stopnjevanja, strokovna poimenovanja in njihove pridevniške sestavine pa lahko izražajo le lastnosti, ki se dajo definirati kot absolutne in nespremenljive. V nadaljevanju navaja najpogostejše skupine konverznih in prvotnih oz. nekonverznih pridevnikov znotraj strokovnih besednih zvez.

2.1.3 Terminologizirani opisi so v procesu oblikovanja in normiranja terminologij posameznih strok pričakovani. Pri Vodniku se pojavljajo kot nadomestilo za termin, npr. *preneh od boja na en nesgovorjeni zhaš* 'sklenitev trajnega premirja', kot različice k poskusnemu terminu, npr. *pi/ma sa mir*, *pi/ma ze/ar/kiga poterjenja*, *pi/ma poterjeniga mira*, *pi/ma, katere poterdio mir* (opisno), kot opis k citatnemu terminu, npr. *inquisition: krivava praviza zhes krivoverne, duhovna praviza zhes krivoverze*.

2. 2 Pomenske lastnosti terminov

2.2.1 Enopomenskost termina (en pojem – en izraz) je za nedvoumnost strokovnega sporočanja pomembna, a žal nedosledno uresničevana lastnost terminologije. Vendarle vsebuje vsak termin definicijo, ki je posledica dogovora, v njenem okviru pa je pomenski obseg termina natančno opredeljen in razmejen na podlagi strokovnih znanj. Če upoštevamo začetništvo Vodnikovega terminološkega dela (poskusne tvorbe) in s tem povezano neustaljeno rabo, ne preseneča pojav večpomenskosti, saj je lažje kot tvoriti nov termin, dati že obstoječemu z istega strokovnega področja nov pomen, ki je z njim v določeni zvezi. Gre za razširitev pomena besede, in sicer s pomensko vsebovanostjo, ki temelji na nad-/podpomenskosti, z metonimijo, sinekdoho,⁶ npr. *sodba*: 'sodišče', 'sojenje, sodni proces' in 'obsodba oz. odločitev sodišča ob koncu sodnega postopka':

En v'krivni svęsi sapleden je v'permor'skim męsti Calais vjęt, inu v'Paris pred *sodbo* perpelan, ta je imel 4000. gotovih luidorjov po 9. fl. per sebi. Pravio, de per tej *sodbi* negređe vse po pravizi, kęr jih je shę dosti fkus perjatle prosto pu/henih,... (LN 1797, 20/4) 'sodišče' in 'sojenje' Na męsti se takim *sodba* stri, inu imajo ob glavo djani biti. (LN 1797, 71/2) 'obsodba'

Pri večpomenskih terminih je dostikrat težko ugotoviti, kateri pomen je prvotni. Iz obravnavane terminologije je razvidno, da je večpomenskost najpogosteje izpričana pri tedaj znanih in ustaljenih terminih, npr. *pravda* ('tožba' in 'sodni proces'), *gof/pos/ka* ('oblast', 'predstavniki oblasti' in 'upravna enota'), *povele* ('vojaški ukaz' in 'poveljstvo'), *bramba* ('obramba' in 'vojaško zavezništvo'), *artilleria* ('vrsta orožja – topništvo' in 'pripadniki reda vojske, oboroženi s takim orožjem').

2.2.2 Večpomenskost je potrebno ločevati od homonimije.⁷ Slednja kot običajni pojav splošne leksike ni mogla obiti niti terminologije; zaradi popolnega razhajanja pomenov kljub izrazni prekrivnosti pojav homonimije ni moteč. Poglejmo si primer homonima v sobesedilu:

⁶Možnost pomenske razširitve na podlagi pomenske vsebovanosti (nad- – podpomenskost) upošteva poleg metonimije (s sinekdoho) in metafore A. Vidovič Muha (1997: 1–14).

⁷Slovenski ekvivalent enakoizraznost za homonimijo, ki ga uvaja A. Vidovič Muha (1997: 9) namesto enakozvočnica (Toporišičeva Slovenska slovnica, Enciklopedija slovenskega jezika), je potreben zaradi slovenjenja izrazov homofonija – enakozvočnost in homografija – enakopisnost. Pri homonimiji gre prav za prekrivnost glasovne in pisne podobe najmanj dveh leksemov, ki imata popolnoma različne pomena.

Dva *rasdelka* soldatov se per mozhnim ogradi Metz nabera,... (LN 1797, 13/6) 'vojaška enota'
 ..., inu per nafhik zefarfkih befednikih sagovarjanje najdit, kakor dva inu tridefeti *rasdelik* patenta sa podloshne raslozhno pove. (LN 1797, 89/2) 'del uradnega dokumenta'

Na sinhroni ravni je izrazna prekrivnost homonimov naključna. Da gre za dva leksema, dokazuje, kot rečeno, popolna nepovezanost njihovih pomenov, npr. *Cavalęr* (voj. 'konjenik', upr. 'plemič kot družbeni stan'), *novinez* (voj. 'rekrut', upr. 'samostanski novinec'), *kravevi* (polit. 'zagovorniki oz. privrženci monarhije', voj. 'kraljeva vojska'). Zanimivo je, da je največ homonimnih parov prav iz upravno-politične in vojaške terminologije; le-ti pa na diahroni ravni kažejo na določeno povezanost pomenov terminov dveh različnih strokovnih področij, npr. pripadniki konjenice v srednjeveški najemniški vojski so bili lahko le plemiškega rodu.

2.2.3 Najbolj razširjena pomenska lastnost obravnavane upravno-politične in vojaške terminologije je sopomenskost (pomenska enakost med leksemi). Vodnik se je zavedal, da ta sicer običajen pojav naravnega jezika strokovnemu jeziku ni v prid, temveč kaže na njegovo poskusnost in neustaljenost (izvzeta je opozicija domači – prevzeti termini); upoštevati pa je potrebno tudi dejstvo, da so obravnavani termini izpričani v publicističnem besedilu, kjer zaradi širšega naslovnika razlage terminov s sopomenkami in definicijami niso bile nič posebnega. Kadar so leksemi enopomenski, to velja najpogosteje prav za terminologijo, zajema sopomensko razmerje celotni leksem, v nasprotju z večpomenskimi, ki vstopajo v to razmerje z najmanj enim pomenom (Vidovič 1997: 9). Sopomenskost izrazja lahko preverjamo z različnih stališč: ujemanje v predmetnem pomenu se zdi za strokovno izrazje najprimernejše, neustrezno pa je presojanje po konotacijskih oznakah (neeks-presivna raba je za termin obvezna) in po zamenljivosti v besedni zvezi ali sobesedilu (diferenciran izbor, saj je raba domačega ali prevzetega termina lahko odvisna od vrste strokovnega besedila in naslovnika oz. sporočanjkega namena). Sopomenskost se pojavlja v obliki paradigmatške in sintagmatske variantnosti (Averbuh 1986: 40–41).

2.2.3.1 Pri paradigmatški sopomenskosti, za katero je značilno več strokovnih poimenovanj za en pojem, ki se realizira neodvisno od sobesedilne rabe, so v gradivu potrjeni različni pari (tudi sopomenski nizi): domači – prevzeti termini, prevzeti – prevzeti, domači – domači termini. V nasprotju s sopomenskostjo splošne leksike, kjer gre največkrat za podobnost pomenov leksemov, sopomenski termini praviloma izražajo identične pomene, zato jih imenujemo dvojnice (dublete) ali popolne sopomenke. Dvojnice so v današnjem času za posamezne stroke še posebej tipične; konkurirajo druga drugi, nobene ni potrebno izločiti, saj ima vsaka svoje prednosti: domači termini se skladneje vključujejo v leksikološki sistem, mednarodni pa pomagajo k poenotenju pojmov in mišljenja.

Sopomenskost domačih in prevzetih terminov je sorazmerno pogost pojav, ki jo Vodnik na izrazni ravni predstavlja različno in večkrat dopolnjuje z definicijo, npr:

Verfthe barke so te narvčkŕhi barke (*linienschif*) katere v' narimenitniŕhi verfti ŕtoje, kader je boj na morji. Imajo po 70. notri do 120. ŕhtukov; so vidit kakor bi žeŕi gradovi po morju plavali. (LN 1797, 4/4)

Prim. Devet *verftneh bark* ŕmo sgubili v' boji s' englesimi, to je takeh bark, katere ŕo narvčkŕhi, po tri verfte ŕhtukov imajo eno verh druge, inu per morŕkim boji v' prvi verfti ŕtoje. (LN 1797, 91/4)

/.../; inu bodo ŕeboj vsęŕi, dvę *havbize*, ali *drobisharze* (*ŕhtuke*, is katęrih ŕe kamnje, shebli, zhepine, inu vsake ŕorte drobish ŕtręla, kar ŕe tudi prave, s'kertazhami ŕtręlat)...(LN 1797, 16/3)

Naŕh *Admiral* (*morŕki vajvod*) je dvę englandŕke barke vjel;... (LN 1797, 2/3)

/.../, inu *janizharji*, to je *turŕhki ŕoldatje* ŕo 2000 kristianov vmorili. (LN 1797, 39/4)

Tukej inu drugot ŕtojeŕhi batalioni v' eno mero *novinze* ali *rekrute* dobivajo,... (LN 1797, 67/5)

ŕeŕtnajŕti *Roshnizvęta* je *Doshe* sanaprej pod imenam *deshelakov president*, previzh v' novim oblazhili ŕe perkasal,... (LN 1797, 60/2)

Prinz *Joshef Dvornik* ali *Palatin* hodi po *Ogerŕkim* okrog, inu pregleđuje *ogerŕke ŕoldate*,... (LN 1797, 55/6)

Prim. */.../*, de ŕo njih *kraleva viŕokoft vikŕhi vajvod* *Joshef* sa *ogerŕkiga dvorniga tovarŕha*, ali sa *Palatina* svoleni,... (LN 1797, 2/2)

Prim. Prinz *Joshef ogerŕki Palatin* ali *dvorni graf* je perŕhal na *Dunej* 12. tiga meŕza. (LN 1797, 59/1)

2.2.3.1.1 Enobesednih sopomenk k ustreznemu prevzetemu enobesednemu terminu – tip (a), je veę kot prilastkovnih zvez – tip (b). Domaęe in prevzete sopomenke lahko razvrŕtimo glede na njuno medsebojno razmerje oz. funkcijo:

a1) ponazarjalna in pojasnjevalna vloga prevzetega termina (enkratna pojavitev) k domaęi ustreznici, npr. *departement* – *okrajna* (39),⁸ *Kolonia* – *ŕeliŕhe* (7), *Gefandter* – *poŕlanik* (101), *legation* – *poŕlania* (4), *Constition* – *poŕtava* (83), *agent* – *opravilnik* (7), *exerzirati* – (v)uriti (5), *vaditi* (2);

a2) poskusna tvorba domaęih terminov (pomenska vsebovanost, metonimija, novotvorjenke) k prevzeti ustreznici (sopomenski niz), npr. *opposition* (1) – *supergovorez* (3), *vŕtavlavez* (1), *naprutnik* (1); *Direktorium* (13) 'upravni svet, v Franciji tedaj vrhovna uprava' – *visharŕtvo* (11), *vishanje* (3) (tudi: 'vladanje' (10)), *ladanje* (9), *vladanje* (3), *oblaŕt(u)vanje* (14) (tudi: 'oblast' (7)); *Couriere* (2), *ŕhtaffęta* (2), *pot* (4) – *tekar* (54); *General-pardon* (6), *pardon* (2) – (*ŕplo*) *odpuŕhanje* (2), *pregleđanje* (1), *ŕplo* *posablenje* (1); *audienz Sal* (1) – *saŕli/havniza* (1);

a3) medsebojna konkurenca sopomenskih ustreznice se kaže v enakorednejšem ŕtevilu pojavitev, npr. *purgar* (16) – *meŕtnan* (28); *rekrut* (2) – *novinez* (9), *novak* (3); *frajofŕt* (6) – *proŕtoŕt* (12); *gliha* (2) – *enakost* (5); *rihta* (3) – *ŕodba* (9); *shold*

⁸ V oklepaju navajam ŕtevilu vseh pojavitev navedenega termina v 1. letniku *Lublanskih novic*. V citiranem gradivu pomeni zapis, npr. LN 1797, 59/1, leto objave v *Lublanskih novicah*, ŕtevilka časnika in stran citata.

(13) – *voj/ka* (316); *republika* (173) – *f(v)ojbodstvo* (30)/*f(v)ojbodnost* (7); *fir/ht* (66) – *knęs* (6); *(v)ęrb* (10) – *dele/š* (5); *president* (19) – *pred/ędnik* (24);

a4) približne sopomenske ustreznice, ki so v bistvu nadpomenke prevzetim terminom, npr. *Proveditor* (5), *Gouverner* (3) – *obla/štnik*; *Doshe* (15) – *vajvod*, *deshelakov president*;

Prinz Karel pride na Pęm/ko sa *Gouvernerja* ali sa *obla/štnika* zhes Pęm/ko kralęstvo,... (LN 1797, 101/7)

Prim. ..., de v'bene/šhki Istri nemarajo sa bene/šhke go/špode nizh, inu de je šę en *Proveditor* ali *obla/štnik* v'Ter/št perbęshal,... (LN 1797, 60/2) 'pokrajinski namestnik v Beneški republik'i'

a5) iz sobesedila je razvidna (izjemoma) stilna zaznamovanost sopomenke, npr. *soldat* (311), *sholnęr* (9) – *voj/hak* (12), *voj/kuvavez* (3);

Govorę, de tukej okol /štojęzha kolonna *soldatov* pod Feldzeigma/štram Terzi /škorej pojde dalej pruti La/hki desheli. (LN 1797, 59/4)

Prim. Bog daj /šręzho, inu sdravje, inu ohrani na/še kraje /škus tiga lubesniviga Kralęviga *voj/haka*! (LN 1797, 18/7)

b1) pojasnjevalna vloga prevzetega (citatnega) termina se kaže v enkratni pojavitvi, ko Vodnik prvič omenja slovensko različico termina, npr. *Senat* (1) – *sgorna hi/ša Parlamenta* (5), (*sbirali/še*, *hi/ša*) *tih /štari/ših* (3+1); *linienschif* (1) – *ver/šne barke* (30);

b2) uvajanje poskusnih novotvorjenk (sopomenskih nizov) ob znanih prevzetih terminih, npr. *Contre Admiral* (1) – *name/štni Admiral* (2); *Ulani* (8) – *Pol/ki kojniki* (1); *lizitiranje* (19) – *povik/hanje* (1); *fregata* (47) – *drugover/štna barka* (2) (tudi: *drugover/štniza* (1), *drugover/štna* (4)); *Flügeladjutant* (1) – *roz/ni adjutant* (1); *Admiralität* (1) – *mor/ki /švet* (1); *Admiral* (73) – *mor/ki vajvod* (4); *Cen/šor* (1) – *bukve preględuvalez* (1), *preględvavez bukuv* (1), *preględovez* (1); (*oger/ki*) *Palatin* (8) – (*oger/ki*) *dvornik* (6), *dvorni tovar/š* (1), *dvorni graf* (1);

b3) medsebojna konkurenca prevzetih terminov in novotvorjenk se kaže v enakovrednejši številčni zastopanosti, npr. *Landtag* (3) – *deshelni sbor* (13), *deshelno sbirali/še* (4); *janizhar* (5) – *tur/šhki /šoldat* (2); *štuki* (48), *kanoni* (32), *artilleria* (7) – *štręlna perprava* (20), *perprava sa /štręl* (6);

b4) novotvorjene desnoprilastkovne zveze, ki največkrat delujejo kot opisi, npr. *finanzmini/šter* – *mini/šter deshelnih perhodkov* (1), *mini/šter v'finanz inu v'kameral opravilih* (1); *Banrihtar* (1) – */šodnik krivave pravize* (1); *polizajmini/šter* (3) – *min/šter ozhitne varnosti* (5); *flota* (2) – *mnoshiza (voj/šknih) bark* (12), *truma bark* (1).

2.2.3.1.2 Na zgodnji stopnji oblikovanja upravno-politične in vojaške terminologije je raznolika sopomenska variantnost domačih terminov izpričana na besedni – tip (a), in besednozvezni ravni – tip (b). Poleg tradicionalnih izrazov in novotvorjenk najdemo med sopomenkami kalke in popačenke iz nemščine ter poltermine: t. i. strokovno obarvani izrazi so nastali s terminologizacijo splošne leksike, a so ostali na pol poti, ker niso ustrezali vsem važnejšim kriterijem termi-

nološke leksike, npr. načelu natančne pomenske določenosti (nejasna razmejitev od neterminološke rabe), načelu doslednosti oz. ustaljenosti rabe, stilne nezaznamovanosti. Poglejmo si nekaj konkretnih primerov sopomenskih domačih terminov:

a1) na konkurenco domačih sopomenk kaže število pojavitev v gradivu, npr. *terjati* (12) – *i/kati* (6) – *istoshiti* (2); *vkasa* (24)/*vkasilo* (5) – *povele* (17) – *sapoved* (6), 'odredba, odlok'; *osnanilo* (34) – *nasnanje* (41) – *okliz* (6)/*oklizovanje* (1); *perpu/henje* (10) – *pervolenje* (10); *sbor* (61)/*sbirali/she* (56) – *svet* (61)/*svetvali/she* (28); *pravda* (9) – *toshba* (3) – *terjanje* (5); *punt* (14) – *nepokoj* (25) – *prekuz* (3); *opravila* (34) – *rezhi* (6); *bojuvati se* (25) – *vojskuvati se* (15);

a2) sopomenski nizi poskusnih sopomenk, npr. *vhajalzi* (8) – *venpotegnenci* (15) – *vjidejzohi* (1) – *vbęshni soldatje* (2) – *folda/hki pobęgnenci* (1) – *(ven)pobęgnenci* (2);

a3) poltermini: posamezni izraz se povečini pojavlja enkrat ali dvakrat: največkrat gre za kalkirano zvezo glagola s smernim prislovom, npr. *doli vdariti* – *doli poloshiti* – *doli djati* – *doli perpraviti* 'preklicati', *noter poloshiti* – *naprej poloshiti* – *naprej nefti* 'vložit', ali za frazeme iz praktičnosporazumevalnega jezika, npr. 'predati, izročiti' (orožje): *nasaj dati*, *nasaj imeti*, *isrozhiti*, *popustiti*, *na tla poloshiti*, *doli poloshiti*, *zhes puštiti*, (*v'roke*) *zhes dati* + dop. v tož.; 'obsoditi': *obsoditi* + os. ime v tož., *sturiti*, *skleniti*, *podpi/sati*, *naprej nefi* + *sodbo*, *sodba je stekla zhes* + os. ime v tož.; 'umakniti se': *nasaj se potęgniti/potęgovati*, *nasaj jiti/hoditi*, *nasaj se pomakniti/pomikuvati*, *nasaj se odmakniti*, *umakniti/umikati*, *nasaj se poverniti*, *nasaj se vlezhi*, *prozh se podati*, *oberniti se*, (*nasaj se*) *pobrati*, *odtegniti se* + dop. v rod.; 'pogajati se': *imęti pogovor*, *dershati pogovor*, *sturiti pogovor*.

b1) medsebojna konkurenca prilastkovnih zvez, npr. *deshelna gosposka* (6) – *deshelna/deshel'ska oblaf* (4+4); *sodna gosposka* (50) – *sodna oblaf* (1); *pravdni befędnik* (1) – *pravdni doktor* (1) – *doktar v'pravizah* (1);

b2) besedotvorne variante, npr. *dvorno osnanilo* (3) – *dvorno nasnanje* (5); *deshelni sbor* (13) – *deshelno sbirali/she* (4); *svetvali/she tih 500.* (3) – *svet tih 500.* (6) (tudi: *sbirali/she tih Pęt/to* in *sbor tih Pęt/to*);

b3) nedosledno upoštevan besedni red – konkurenca levo- in desnoprilastkovnih zvez, npr. *mini'ster vunajnih opravil* (11) – *mini'ster zhes vunajne opravila* (1); *vojskne potrebe* (2) – *potrebe sa vojsko* (1) – *potrebe k'vojski* (1); *mor'ki boj* (8) – *boj na morji* (3)/*bojovanje na morji* (1); *stręlna perprava* (20) – *perprava sa stręl* (6).

Če povzamemo predstavljene izsledke, vidimo, da je Vodnik zapisal sopomenski domači ali prevzeti termin kot pojasnilo, ponazoritev, kot poskusno novotvorjenko ali le besedotvorno varianto, medsebojna konkurenca sopomenk pa kaže na obstoj dveh ali več znanih, a ne ustaljenih terminov oz. terminoloških besednih zvez.

2.2.3.2 Sintagmatska sopomenskost termina je v obravnavanem gradivu pojav, pri katerem termin najprej zapišemo v polni obliki (v prejšnji povedi ali na začetku iste povedi), ob ponovni pojavitvi in pri naštevanju pa zaradi gospodarnosti in večje

zgoščenosti izraza le njegov del, npr. *zeľarski ſoldati* – *zeľarski, ſoldati*. Vodnik je poleg tega upošteval še splošno razgledanost bralstva in predhodno informiranost, npr. z omembo v eni od prejšnjih števil. T. i. kratka oblika termina je po pomenu enaka osnovni, pojavlja pa se lahko le v odvisnosti od sobesedila (govornega položaja), ne na sistemski ravni.⁹ Dopustna in upravičena ostaja le toliko časa, dokler je pomen iz sobesedila nedvoumno razviden. V gradivu je kratka oblika najpogosteje izkazana pri najfrekventnejših terminih, iz česar sledi sorazmerna pogostnost rabe. Izpričana sta dva načina tvorbe: skrajševanje z leksikalnimi (a) in besedotvornimi sredstvi (b):

a) opuščajo se levi ali desni prilastki (in oboji) iz terminoloških besednih zvez, npr. *ſodna goſpoſka* – *ta goſpoſka* (»kazalni zaimek« služi Vodniku kot določni člen, ki onemogoča dvoumnost), *vojſkna naklada* (5) – *naklada* (5), *vojſkne barke* (23) – *barke* (33), *ponudba na mir* 'mirovna pogodba' (2) – *ponudba* (3);

Minister Pitt je *ſpodni hi/hi Parlamenta* naprej pernefel, de sa prihodno lejtjo potrebuje 276. million goldinarjov. (LN 1797, 3/6)

Prim. V'Londoni 7. dan Grudna je minister Pitt pred sbiralſham *vſpodni hi/hi* od vojſke inu miru tako govoril:... (LN 1797, 4/3)

Prim. Parlament je v'dve hi/ſhe rasdejen, ena je ſgorna, druga je *ſpodna*. (LN 1797, 3/6)

Prim. V'*ſpodni* imajo ſedeſh ta mala goſpoda, inu purgarji. (LN 1797, 3/6)

b) opusti se jedro v levoprilastkovni zvezi – posamostaljeni pridevniki in števniki, npr. *uſmileni bratje* (6) – *uſmileni* (23), *verſtne barke* (30) – *verſtne* (8), *tih 500. mlajſhih*, *tih 500. ſvetovalzi*, *tih petſto moſh* – *tih petſto* (68); opustitev enega od korenskih morfemov samostalniške zloženke, npr. *Central-Gubernium* (14) – *Gubernium* (2).

Eni pravio, de je *preňhanje od boja* notri do 23. dneva tiga meſza, inu de bode boj sazhel, ako ſe timzhaſi mir ne ſklene, drugi pa rezhejo, de je *preneh* na ſhtir meſeze ſturjen. (LN 1797, 81/6) 'premirje'

3 Pojavlja se vprašanje, kakšno sled je pustil Vodnikov izvirni terminološki delež pri oblikovanju upravne, politične in vojaške terminologije. Termini so skozi desetletja doživljali različno usodo; del se jih je ohranil v enaki izrazni in pomenski podobi (citatni termini in tujke so bili podomačeni) ali le s spremenjenimi besedotvornimi obrazili: prvotno neslovenske sestavine, npr. *Republikanar*, *Doshe*, vpliv tujega tvorbenega načina, npr. *polizaj ſoldat* 'vojaški policist', narečni vplivi. Manjši je delež tistih izrazov, ki so le s spremenjenim pomenom prešli v drugo strokovno področje, npr. *odperto piſmo* 'patent' ali pa so se umaknili v splošno besedišče za poimenovanje predmetov oz. pojmov s podobnimi lastnostmi, največkrat

⁹Pojav je potrebno razlikovati od univerbizacije (poenobesedenja), za katerega je značilna pomenska razvidnost leksema ne glede na sobesedilo, npr. *drugoverſtna barka*, *drugoverſtna* (kratka oblika), *drugoverſtniza* (univerbizacija – izpeljanka iz prilastkovne zveze se pomensko osamosvoji): ...; *on ima 16. verſtneh bark*, *20. drugoverſtneh inu 100. ladij*, *na njuh je 16. tavſhent ſoldatov*;... (LN 1797, 65/5). Prim. Pred Breſiam jo ostalo 5. verſtneh, 2. drugoverſtne barke, inu v'brodi drugeh 5. verſtniz inu 4. drugoverſtnize;... (LN 1797, 7/9).

v prenesenem pomenu, npr. *tlaka*, *gof pod -a*, *inquisition*. Opazen je delež terminov, ki so se z upravnimi in družbeno-političnimi spremembami umaknili iz terminološkega fonda hkrati z upustitvijo pojmov, ki so jih poimenovali. Ti, t. i. historizmi, v sodobnem strokovnem izrazju nimajo sopomenk, npr. *dvornik*, *kamrar*, *Krafsia*, *komitat*, *šhribar/pisar*, *Podesta*, *Proveditor*, *urbar*, *Dragonar*, *husar*, *Ulan*, *kura/sęr*, *grenater*. Zastareli in starinski upravno-politični in vojaški termini (proces zastarevanja do povsem »mrtvega« izraza, ki »živi« le še v starih zapisih) delujejo časovno odmaknjeno; umaknil se je le izraz, njegov pomen pa je začela izražati sopomenka, npr. *adjutant* – *poročnik*, *dobrovolzi* – *prostovoljci*, *šoldat*, *šolner* – *vojak*, *poštava* – *zakon*, *frajost*, *prostoſt* – *svoboda*. Kljub težnji po relativni ustaljenosti terminov je v diahronem in sinhronem pogledu zaznati precejšnjo spremenljivost. Podatek o zastarevanju daje število pojavitev termina v primerjavi s konkurenčno sopomenko, ki kaže, ali gre glede pogostnosti za neomejeno ali omejeno izrazje, ali raba narašča, peša, ali se izraz šele uveljavlja (prim. navedbe o pojavitvah sopomenskih parov ali nizov). Od medsebojne konkurence sopomenskih terminov s konca 18. stoletja je potrebno ločevati stilno zaznamovano arhaično izrazje na diahroni ravni, npr. *besędnik* 'pravnik', *fara* 'župnija', *leutenant* 'poročnik', *voj/ka* 'vojna'. Tudi veliko število pojavitev zelo pogostih terminov ne daje prave slike o njihovi časovni (ne)zaznamovanosti, kar pomeni, da ni nujno, da izkazana nizka pogostnost (posamične pojavitve) pomeni tudi časovno zaznamovanost.

4 Obravnava pomenskih lastnosti terminologije, zajete v prvem letniku Lublanskih novic (1797), je pokazala, da je Valentinu Vodniku uspelo ustvariti temelje upravno-političnega in vojaškega strokovnega jezika in njegove konstitutivne prvine – terminologije. Seveda pa je jezik živ organizem in tudi dobršen delež »njegovih« terminov je zastarelo in se umaknilo iz rabe, kar ne zmanjšuje pomena Vodnikovega dela za razvoj funkcijskozvrstne razčlenjenosti knjižnega jezika, posebej njegove podzvrsti – strokovnega jezika.

VIRI

- BABNIK, J., 1894: *Nemško-slovenska pravna terminologija*. Dunaj.
- BEZLAJ, F., 1976, 1982, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J), (K–O), (P–S)*, dop. in ur. Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana.
- CIGALE, M., 1880: *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*. Ljubljana: Matica slovenska.
- PLETERŠNIK, M., 1894–95: *Slovensko-nemški slovar (A–O, P–Ž)*. Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Uporedni rečnik vojnih pojmov srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, madjarški*, 1982. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- VODNIK, V., 1797: *Lublanske novice od vsih krajov celiga sveta*. (1. letnik, 103 številke) Ljubljana.
- 1806: *Slovensko-nemški slovar (rokopis)*. *Kartoteka gesel v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*.
- 1981: *Kuharske bukve 1799*. Faksimile. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vojaški slovar, 1977. Ur.: T. Korošec, S. Petelin, S. Suhadolnik, P. Štukelj, J. Švigelj. Ljubljana: Partizanska knjiga.

LITERATURA

- AVERBUH, K. JA., 1986: Terminologičeskaja variantnost'; teoretičeskij i prikladnoj aspekty. *Voprosy jazikoznanija* 6. Moskva. 38–49.
- DANILENKO, V. P., 1977: *Russkaja terminologija*. Moskva.
- DULAR, J., 1975: Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih. *Slavistična revija* 23/2. 197–222.
- 1979: O jeziku prvega slovenskega časnika. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 183–194.
- KELEMINA, J., 1933: *Pravne starine slovenske v filološki luči*. Ljubljana.
- KOROŠEC, T., 1984: Razmerje med splošno tehniško in vojaško leksiko. Zbornik 4. *simpozij tehniške besede*. Gl. ur. F. Adamič. Ljubljana. 40–46.
- 1986: Problemi slovenskega vojaškega izrazoslovja. Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 189–193.
- 1996: Slovenski vojaški jezik: izročilo in spremembe. Zbornik *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 211–231.
- LEGAN RAVNIKAR, A., 1996: *Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije (Upravno-politična in vojaška terminologija, Lublanske novice 1797)*. Ljubljana. Magistrska naloga.
- NOVAK, F., 1980: *Poslovni in uradovalni jezik*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- 1982: Terminologija v Slovenskem glasniku. *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 419–436.
- 1986: Iz zgodovine slovenskega znanstvenega jezika: Pohlinova računica. Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 89–100.
- OREL POGAČNIK, I., 1989: *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev*. Ljubljana. Magistrska naloga.
- OROŽEN, M., 1979: Uradovalna slovenščina v 2. polovici 18. stoletja. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelavci. Ljubljana. 155–177.
- 1986: Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem nemško-slovenskem terminološkem slovarju). Zbornik *Slovenski jezik v znanosti* 1. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 133–149.
- 1991a: Odmevi francoske revolucije v Vodnikovih Novicah (1797–1800). *Obdobje slovenskega narodnega preroda*. Ur. M. Kmecl. (Ob 70-letnici ljubljanske slavistike) Ljubljana. 195–208.
- 1991b: Vodnikove »Lublanske novice« in Francozi. Zbornik *Kopitarjevi študijski dnevi* 1. Ur. J. Mahnič. Ljubljana. 5–6.
- 1992: Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedržavlanskega zakonika«. Zbornik *Slavističnega društva Slovenije* 2. Ur. T. Logar. (Zborovanje slavistov ob 100-letnici smrti Frana Miklošiča. Maribor-Ljutomer 1991) Ljubljana. 37–58.
- POŠTOLKOVÁ, B., ROUDNY, M., TEJNOR, A., 1983: *O české terminologii*. Praga: Academia.
- TOPORIŠIČ, J., 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*. 273–279.
- 1981: Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja. *Slavistična revija* 29/1. 112–114.

- VATOVEC, F., 1961: *Slovenski časnik 1557–1843*. Maribor.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1988a: Jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. B. Pogorelec. Ljubljana. 83–91.
- – 1988b: *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- – 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. Julia Bálint: *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana. 7–16.

SUMMARY

It has been exactly 200 years since Valentin Vodnik in Lublanske novice (1797–1800) began the formation of administrative-political and military terminologies, i.e., to an extent that it is possible to consider it the beginnings of terminology of the aforementioned fields.

The analysis of the terminological material, consisting of 15,000 catalogue cards (complete excerpt), from all 103 issues of the first volume of Lublanske novice of 1797, on the formal level showed the tendency to use single-word terms: among administrative-political terms there are 86% of single-word nouns and among military there are 67% of single-word nouns. Among terminological phrases, left attributes containing qualifying adjectives, some of them formed by conversion, are prevalent.

Monosemy is not a consistently realized feature of Vodnik's terminology. Considering that Vodnik was a beginner in terminological work and that, consequently, the usage was unstable, this polysemy is not surprising: it is easier to give the existing term a new meaning than to form a new term, e.g., *Sodba*: 'court', 'trial', and 'sentencing'. The homonymy is not disturbing: a complete terminological overlapping is most often found between administrative-political and military terms, e.g., *novinez* 'conscript' and 'novice (of a religious order)'. Synonymy, which is the most common semantic feature of the terminology in question, is paradigmatic and syntagmatic. In the case of paradigmatic synonymy several terms correspond to one meaning independently of the context. Terminological pairs (synonymic series) are attested, i.e., native vs. borrowed terms, borrowed vs. borrowed terms, native vs. native terms, on the lexical and phraseological planes. Vodnik used a synonymic native or borrowed term as an explanation or illustration, e.g., *feli/he – Kolonia*, as a trial new formation, e.g., *Admiral – mor/ki vajvod*, as a word formation variant, e.g., *vkasa – vkasilo*; more equal frequency of terms indicates a competition between already known, but unstable terms, e.g., *president – pred/édnik*. Syntagmatic synonymy is always dependent on the context. In repetition or enumeration a terminological phrase is attested in a so-called short form, e.g., *voj/kne barke – barke*, but only if the meaning of the term's shortened form remained unambiguous. Two kinds of formation are attested, i.e., by lexical and derivational means.

Despite Vodnik's striving for relative stability of terms, the synchronic (the competition of synonyms) as well as the diachronic level display a considerable fluctuation. Certain parts of his administrative-political and military terminology have been preserved with the same form and meaning or with different suffixes. With the change in their meaning some terms moved to a different technical field or they became a part of general vocabulary (figurative meaning). In modern terminology historical terms do not have synonyms, the meaning of outdated and antiquated terms is expressed with new synonyms.